

ZALKA MÁTÉ VALLOMÁSA ÖNMAGÁRÓL

Györkei Jenő

Zalka Máté, aki karddal és tollal véste be nevét a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetébe, 1896. április 23-án született a Szamos-parti Matolcs községben.

Nevét és írásait ismerik szerte a világon. Három nép is sajátjának vallja őt, *aki magyar földön született, a Szovjetunióban járta ki a forradalom iskoláját és életének „fő művét” Spanyolországban „írta” meg.*

Születésének 70. évében kegyelettel emlékeztünk Zalka Mátéra, akiről Luigi Longo, az Olasz KP főtitkára mondotta „a szabadságharcosok barátja és testvére — hős volt.”¹

A felszabadult Magyarországon hús esztendő alatt több életrajzi mű, tanulmány és cikk jelent meg róla.² Történészek és írók sora áldozott emlékeknek. Sajnos a Zalka élettörténetével foglalkozó munkákba olyan motívumok is „belopakodtak” — és az idők folyamán legendává váltak —, amelyek nem a valóságot tükrözik. Ezek a kisebb-nagyobb pontatlanságok és tévedések kódébe burkolják Zalka igazi életútját, holott *Zalka Máté legendák nélkül is népünk hőse, kiváló forradalmár.*

Rövid írásomban nem akarok szemrehányást tenni azoknak, akik korábban Zalka élettörténetével foglalkoztak. Tévedéseik oka ugyanis abból eredt, hogy nem ismerhették azokat a forrásanyagokat, amelyek csak az utóbbi évek óta állnak a kutatók rendelkezésére — melyek alapján ez a munka megszületett.³

Tanulmányomban a hamis legendákat szeretném eloszlatni és a valóságot megmutatni, hogy népünk nagy fia még emberibb közelségben álljon előttünk.

*

¹ Luigi Longo (Gallo), az Olasz KP jelenlegi főtitkára Zalka Máté hősi halála alkalmából írta a „Lukács tábornok” c. cikkében. (Mundo Obrero, 1937. július 5. A Spanyol KP központi lapja.)

² *Illés Béla:* Zalka Máté, Budapest, Officina, 1954.; *Illés Béla:* Életrajzi bevezető — *Zalka Máté:* Válogatott elbeszélései — Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952. 5–6. o.; *Harsányi János:* Zalka Máté születésének 60. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban HK.) 1956. 2. sz. 122–146. o.; *Szerémi Borbála:* Zalka Máté, Budapest, Művelt Nép, 1952.; *Balázs József:* A nép tábornoka. — Emlékezés Zalka Máté halálának 25. évfordulóján. Népszabadság, 1962. június 11.; *Arkus József:* Három nép hőse. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1962. — Második kiadása Tűztengerben címmel jelent meg 1965-ben.; *J. Gordon:* Geroicseszkaja sziszn Mate Zalka — generale Lukácsa. Moszkva, Vojennoje Izdatelszto, 1959.

³ A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban — MTA) Kézirattárában őrzött Zalka-hagyaték, amit a Moszkvában élő Zalka család ajándékozott az Akadémiának, 1965 elejétől áll a kutatók rendelkezésére. Ezt az anyagot korábban Garamvölgyi József kivételével nem ismerte senki.

Zalka Máté falusi kispolgári családból származott, Mátészalkán járt polgári iskolába — innen vette a nevét is. Eredeti neve ugyanis Frankl Béla volt, amit az 1918-as évekig használt.⁴ A polgári iskola elvégzése után a szatmárnémeti felső kereskedelmi középiskolába iratkozott be, ahol 1914 nyarán érettségizett. Am akárcsak Petőfi, ő is elmondhatta, hogy „secundába pónált mégis —, sok számár professzorom”⁵ Matematikából ugyanis megbukott. Már javában dült az első világháború, amikor 1914 szeptemberében pótérettségét tett.⁶ Ezt követően a szatmári honvédkórháznál kapott pénztárosi állást.

A háború második esztendejének tavaszán korosztályát mozgósították. A szatmári 12. honvéd gyalogezred II. népfelkelő zászlóaljának 8. századához vonult be⁷ — itt részesült az első kiképzésben is. A néhány hetes katonaelet igencsak megviselte, és ha korábban voltak is illúziói a hadsereg, a katonaelet iránt, ezek csakhamar szertefoszlottak. Ezek a napok még évek múlva is elevenen éltek emlékezetében. A „Kisdobos” című novellájában is erre emlékezett, amikor így írt:

„Mi volt keményebb: az őrmester viselkedése, a kenyér vagy a fekhely — nem tudta megkülönböztetni. Mi volt a nehezebb: a puska, a bakancs vagy a „kisdobos” szíve — ki tudná megmondani? ...

Reggel trombitaszó ébresztette, este trombitaszóra aludt el. Csontjai sajogtak, feje szédült ...”⁸

1915 júliusának első napjaiban véget ért a kiképzés és — 9-én — néhány napos eltávozásra hazament szüleihez Matolcsra. Ekkor írta néhány soros versikéjét:

„Utolértelek hát álmom
De nem vágtatok lóháton
Nem sivalkodnak harczi kürtök
Búsan megroggyan a lábam.

Hadvezér se igen vagyok
A ruha rajtam nem ragyog
Csukaszürke szürke komisz blúzcm
Melybe verítékem csurog”⁹

Ezt a költeményét nem helyes csupán a versfaragó próbálkozásának tekinteni, mert egyben dokumentum is, amely Zalka egyéb feljegyzéseivel együtt azt bizonyítja, hogy nem „önként jelentkezett” katonának és sohasem szolgált a nyíregyházi huszároknál.¹⁰

A fenti két írásán kívül — ismerve a korabeli katonai szabályokat — a logikus következtetés is megcáfolja azt a feltevést, hogy huszár lett volna,

⁴ Ms. 4806/1. A krasznaja-rjécskai tiszti fogolytábor legénységének emléklapja, melyet 1918. február 17-én nyújtották át a címzettnak, „Frankl Béla hadapród úrnak”. Ugyanebben a gyűjteményben egy ex-libris rajz található a következő felirással: EX LIBRIS ZALKA MÁTÉ 1918. Novo-Nikolajevszk. Zalka 1918. május 25-én érkezett a Novo-Nikolajevszk-i fogolytáborba.

⁵ Petőfi Sándor: Deák-pályám című költeményéből.

⁶ Nyéki Károly történéznek, a tunyog-matolcsi kultúrotthon igazgatójának helyi kutatásait használtam fel.

⁷ MTA Kézirattár. Ms. 4796/93 — Zalka Máté jegyzetfüzetének első oldali bejegyzése.

⁸ Zalka Máté: Válogatott elbeszélései.

⁹ MTA Kézirattár: Ms. 4796/85. A „Mint sűrű ködbe...” című vers Zalka kéziratos verses füzetének 13. oldalán.

¹⁰ A fentiekkel ellentétben 1954-ben Illés Béla ezt írja: „...önként jelentkezett huszárnak... beállott a nyíregyházi honvéd-huszárokhoz...”, Harsányi János 1956-ban: „...1914 októberében a 18 éves önkéntes hadapródi őrmester bevonul a nyíregyházi huszárezredhez...”, Balázs József: 1962-ben: „... az első világháború kitérősekor — önként és nagy lelkesedéssel — huszárnak jelentkezett.” Ebből is megállapítható — ha az időrendi sorrendet követjük —, hogy a legendák elsődleges szülőatyja Illés Béla, amíg a többiek csupán átvették tőle.

de az önéletrajzában¹¹ sem tesz ilyesmiről említést. A huszárokhoz bevonult „egy éves önkéntes”-eknek¹² saját lóval, saját felszereléssel és saját „extra” ruhával kellett rendelkezniük. E nélkül ugyanis a huszárokhoz nem mehetek. Éppen ezért ehhez a fegyvernemhez csak a kiváltságos, gazdag dzsentri csemeték vonultak be, akik a felszerelést meg is tudták vásárolni. Az olyan kispolgári származású, érettségizett fiatalok számára, mint Zalka, csak a gyalogság maradt.

Az újonckiképzés után — 1915. július 15-én — hathetes tartalékos tiszt tanfolyamra vezényelték Egerbe.¹³ Ennek elvégzése után, mint „egyéves önkéntes” tizedes került Miskolcra.

Eger — ez a kedves, történelmi emlékekben gazdag kis vidéki város — Zalkának nagyon a szívéhez nőtt. Itt találta meg ugyanis első nagy szerelmét, aki rendkívüli hatással volt az ifjú katonára és élete további alakulására is. Az egrai kislányt Klein Reginának hívták, aki évek hosszú során — mint az igazi szerelem megszemélyesítője — kiszakíthatatlanul élt emlékeiben, s akivel az ő egyre forradalmasodó nézetei éveikig oly nagy csatákat vívtak.

Zalka Mátét 1915 októberétől ismét Egerben találjuk egy továbbképző tanfolyamon. Az iskola elvégzése után — mint hadapródot — beosztották a XIX. menetzászlóalj 4. századába, Mayer Károly tartalékos hadnagy alegységébe.¹⁴

Elérkezett 1916. január elseje. Ez a nap a béke éveiben a vigadozás ünnepe, az új esztendő köszöntésének napja. Háborúban — azok számára, akik a frontra készülődnek — más a helyzet. Ezért írta füzetébe — nem éppen nagy lelkesedéssel:

„Halálmezőkre szólít a szózat.”¹⁵

A katonavonat pedig elindult vele a „halálmezőkre”, ám a szíve Egerben maradt. 1916. február 14-én Zagorjéból, a krajnai kisvárosból írta epekedő sorait imádotjának:

„Messze, messze idegenbe
Sír utánad, sír egy lélek . . .
Messze megy, ki úgy szeretett
Kiben álmodat meglelted”¹⁶

Zalka egyáltalán nem lelkesedett a háborúért: idegen és értelmetlen volt számára, de ekkor még nem öntudatból, nem antimilitarizmusból tartotta annak, hanem a szerelme utáni sóvárgás miatt. Ezt bizonyítják jegyzetei, feljegyzései, valamint verspróbálkozásai is, amikor ilyen és ehhez hasonló gondolatokat vet papírra:

„Tele van a lelkem dalra fakadással
Nóta, szomorúság — bánatos sírással
Ó hogyha nem látlak, zokogni utánad
. . . Bánatos dalok fakadnak szívemen”¹⁷

¹¹ Az 1928. évből származó önéletrajzát lásd *Zalka Máté: Válogatott elbeszélései*. 33–35. o.

¹² Az érettségizett sorköteleseket — akiket később karpaszományosoknak neveztek és bizonyos előnyöket élveztek — az első világháború időszakában „egyéves önkéntes”-eknek nevezték, mivel békeidőben a szolgálati idejük egy évig tartott és általában, mint „hadapródok” (tisztjelöltek) szerelték le. Nyilván ez az „önkéntes” szó tévesztett meg sokakat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek önként mentek volna katonának.

¹³ MTA Kézirattár. Ms. 4796/85. — Zalka Máténak a „Jegyzeteim katona életemből” című füzetbeli feljegyzései.

¹⁴ Uo. Ms. 4796/93. Jegyzetfüzet.

¹⁵ Uo. Ms. 4796/85. Füzetbeli feljegyzés.

¹⁶ Uo. 85. o.

¹⁷ Uo. 86. o.

Zagorje után állomásainak a helye: Povzane, Kozine, Peteline, majd ugyan-
ebben a jegyzetfűzetben 1916. április 22-én ez áll:

„Rajvonal” — április 27-nél Doberdo, majd május 13—15-nél: San Martino.

Naplófeljegyzéseiből megállapíthatjuk, hogy Zalka mintegy négy-öt hóna-
pot töltött az olasz hadszíntéren. Az 1915. évi szerbiai harcokban való rész-
vétele — a sabáci ütközet és egyebek — semmiképp nem felelnek meg a va-
lóságoknak.

Versesfüzete szerint az olasz arcvonalon az utolsó állomáshelye Pergine
volt. Itt két kis versikéje született 1916. június 8-a és 10-e keltezéssel.¹⁸

Zalka pontosan feljegyezte a dátumokat, a helyeket és az eseményeket; na-
ponta verseket, leveleket irt szerelméhez; novella témátörédekeket vetett pa-
pírra. Ily módon nem tételezhető fel, hogy óriási napló- és jegyzetanyagában
ne lenne nyoma a „Sörgyáros” és a „János, a katona” című novelláinak.¹⁹
Ugyanígy nincs nyoma annak sem, hogy az említett elbeszélések megjelen-
tetéséért 1916-ban hadbírótság elé akarták állítani. Ilyen írásai az akkori ma-
gyar sajtóban — a Zalka életrajzával foglalkozó szépírók és történészek állí-
tásaival szemben — nem jelenhettek meg ebben az időben, és hadbírószági el-
járás sem volt folyamatban ellene. E mellett szól még a hadifogolytáborban
tanúsított magatartása, a mindenáron hazamenni akarása is. Zalka eszmei
állásfoglalása ebben az időben még nem érett meg annyira, hogy így szembe
tudjon fordulni az akkori társadalmi renddel.

1916. június 10-én, amikor az „orosz gőzhenger” áttörte a keleti arcvonalat,
még Olaszországban volt. A Bruszilov támadás okozta rés betömésére nagy
gyorsasággal átcsoportosították a Monarchia csapatait. Zalka is így került az
orosz hadszíntérre, ahol még jóformán „meg sem melegegett”, amikor jú-
nius 18-án Lemberg (ma Lvov) és Luck között, Gorohov térségében sebesülten
orosz fogságba esett.²⁰

Sebével néhány napig Luckban kezelték, majd Kijev (június 23.), Moszkva
(június 24—július 5.) és Nyizsnyij-Novgorod volt fogságának útvonala. Sérü-
lése kiújult és a nyizsnyij-novgorodi kórházba került. Itt bőven volt ideje el-
mélkedni a történeten. Ekkor kezdtek tudatában megformálódni a lázadó
gondolatok: a társadalmi igazságtalanságokat próbálgatta boncolgatni, ami
többek között ilyen megfogalmazásban nyilvánult meg:

„A háború:

Akik csinálják csak távolról nézik,

Akikért folyik — dicsők, nagyok.

Akikkel csinálják, ronda söpredék —

Ó, de most dicsők a rongyosok”²¹

1916. augusztus 25-én a kórházból kiírták és visszavitték a fogolytáborba,
szeptember 3-án pedig egy transzporttal útnak indították a messzi Szibé-
riába.²²

Amikor elindultak, még csak azt jegyezte fel, hogy kezd hideg lenni, de
mire végcéljukhoz értek, fehér hómezők fogadták a megtépett katonákat,
akiket így jellemez:

¹⁸ Uo.

¹⁹ Zalka „János katona” c. elbeszélését 1934 decemberében írta Moszkvában.

²⁰ MTA Kézirattár. Ms. 4796/93. — Jegyzetfüzetének utolsó oldalán vázlat és feljegyzés fog-
ságbaesésének körülményeiről.

²¹ Uo. Ms. 4796/85. A füzet 10. oldalán.

²² Uo. Ms. 4796/88.

„Megtörött vágyak . . . elnyomott könnyek
Lázadó — téveteg — gondolatok . . .”²³

Szeptember 7: Ufa, 8: Cseljabinszk, 10: Kurgán, 16: Irkutszk, 17: Bajkál,
20: Mandzsúria, 27: Habarovszk.

Amikor a hadifoglyokat kirakták, Zalka gondolatai mindjárt Egerbe, szerelméhez szálltak:

„Eljöttem onnan, hol minden álmom vágyam lakott . . .
Hol szívek szerettek . . . és az ő ajka csókot adott . . .”²⁴

A hadifogoly-szállítmány Habarovszkban csak két hónapot töltött. Ekkor parancs érkezett: indulás tovább!

Kedvesétől, Rellájától az új helyen sem tudott szabadulni, gondolatai állandóan felé szálltak; alig hogy megérkeztek a közeli Krasznaja-Rjécska-i fogolytáborba — 1916. november 25-én —, máris a következőket írta:

„Újra másutt!
Újra másutt színtelen szürke napok
Bolyongunk fáradt tört világok.
Téged körül vesz csendes, puha szobátok —
Fehér függönyös kis szobátok
. . . Tenálad járok . . .”²⁵

A hadifoglyok Krasznaja-Rjécska-i elhelyezése végleges lett — és szörnyen messze volt az otthontól. A tábor lakói viszonylag jó körülmények között éltek — csak a tétlenség. Zalka, hogy ezt jobban elviselhesse, verseket írt, naplót vezetett és gondolatait rendezgette. Újságot olvasott, ily módon értesült a világ nagy eseményeiről. Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom híre is eljutott hozzá, melynek szele a fogolytábort is felrázta. Zalka egyelőre azonban csak néma szemlélője maradt az eseményeknek:

„. . . megint vad kapkodással mennek egymásnak — hallom, vélem az éhezők jaját és a halók ordítását, a düh rekedt kiáltását.

. . . odakint megint jajgatnak a világ fájdalmai, — a Téli Palotának ágyú van szegezve a békéért . . . mi pedig talán elindulunk végre és vége lesz a fájdalmaknak . . . Most te vagy az én örömöm, céloom, te parányi — de mégis nagyhatalom — aki lecsókolod majd arcomról a panaszt . . .”²⁶

Zalka a „hazavágyók szerelmes optimizmusának” a híve — és álmodik, álmodik szerelméről, mert „Itt az álmodás valósággal az egyik legnagyobb élvezet. Én sokszor mesterségesen elő akarom állítani. És már oly tökélyre jutottam, hogyha álomközben felébredtem, tovább tudtam folytatni . . . csak nem szabad megmozdulni.”²⁷

Míg a forradalom hullámai a hadifogolytáboron is át-átcsapnak, Zalka a tisztí lakoszoba boxából figyeli az eseményeket és a fejleményeket, tanulmányozva az egyszerű hadifoglyok lelkiállapotát. Ez alatt vörösgárdista toborzók is megfordulnak Krasznaja-Rjécskán. 1917 december elején a következőket jegyzi fel naplójában:

²³ Uo. Ms. 4796/93. Krasznaja-Rrjécska, 1917. január 3.

²⁴ Uo. Ms. 4796/85. Habarovszk, 1916. szeptember 27.

²⁵ Uo. Ms. 4796/85. Krasznaja-Rjécska, 1916. november 25.

²⁶ Uo. Ms. 4796/88. Napló, 1917. november 9.

²⁷ Uo. Napló, 1917. november 23.

„Mi most készülünk hazafelé! Ó bár ne csalnának meg minket sejtéseink... Hátha ismét csak becsap a remény.

Meg aztán egy kevés undorral is készülődik a hadifogoly fel a jó almú picrsről, amikor azt mondják: Igyi²⁸. — Hej, mert némi undort érez már a hideg vas²⁹ iránt, pedig úgy látszik még szükség lesz rá.”³⁰

Ez a vallomás magyarázata annak, miért nem fog fegyvert ő, aki „a kivettek szószóljáj”-nak³¹ tekinti magát. Ahelyett, hogy beállna a vörösgárdisták soraiba, tovább figyel, további megállapításokat tesz, tovább vívódik — azaz: a forradalom és a szerelem között állt és ingadozott. A szíve húzta haza — ám egyre jobban szimpatizált azokkal, akik osztályhelyzetüknél fogva a forradalom mellé álltak és magukra öltötték a gárdisták ruháját.

Saját szavai bizonyítják, hogyan gondolkodott Zalka a forradalom napjaiban, amikor megfigyeléseit így összegezte:

„A hadifogoly pszichológiája a megijedt, bizonytalan ember lelki állapotával azonos. A hadifogoly figyeléséhez és meglátásához feltétlen arra lenne szükség, hogy az analízáló elem kívülről jöjjön...”³²

„Ez a helyzet rosszabb, mint a börtön... Hogy jöttünk ide? Hősök. Hadba küldött honfiak. Büszke katonák (!). Így jöttünk ide. Itt egyszerre csak elveszett férfiségünk alól a talaj! Itt egyszerre csak elkezdődött az ember porfózása. Jöttek a szem hályogának leesése. Betekintés az oltár zavaros füstjébe... Ahová minket zavartak... a nevetséges primitív politikába. És a fogoly kiejtette lába alól az otthoni világ erejét... Belátta, hogy feláldozva, megalázva, kifosztva áll. Ez megrettent! Fél. Egyedülinek érzi magát és amikor találkozik az első percben csupa egyéni panasz...

Ő persze intenzív álmódosásokon megy keresztül... és hozzászólt az állámellenes igazságok mondásához.

Bizony így áll ez... Megszokták. Belénk ette magát az élet jajának igazsága... és a forradalom. És ez az ő felfedezésük.”³³

„Az antimilitarizmus... az ateizmus... az a sok izmus is, uram bocsáss... fáj.”³⁴

Zalka most még csak vágyakozik, tépelődik. Merész lázadó később lesz!

Egyelőre csak saját magát emészti, önmagával vívódik. Ezek az első megfogalmazások bár nem jelentenek aktív cselekvést, de jelzik a felismerést, a felelősség-folyamatát és hűen mutatják Zalka fejlődését. De minden szónál többet bizonyít maga Zalka, beszéljen ő:

„Szomorú fogságunk — keserű kenyér — börtön fészek — nem más, mint egy nagy hangú erősen stylizált beszédmodor kedves frázisai, melyet hűségesen és igaz szívvel kopíroz mindenki a saját szíve lapjára le. Mert a szomorú fogságunk egy kissé bizony a magunk munkája is... Nézd a törzstiszti konyhában főzött kenyér machinációkat...”³⁵

A tiszték és a legénység közti ellentétet megérti és így magyarázza: „Ők haragszanak ránk. Ő hiszen ez egyszerű és természetes. Mi tiszték vagyunk, 50 Rubeles,³⁶ kedves fiai a hazának még itt is (?) — Ők öt kopekes vaccai,

²⁸ „Igyi” — gyere! Zalka itt élethűen fejezi ki azt a pillanatot, amikor az orosz proletár hívja a hadifogolyt segíteni. Hívja, hogy fogjon fegyvert.

²⁹ „Hideg vas” alatt a fegyvert, a puskát érti, amit az orosz proletár akar a magyar hadifogoly kezébe adni.

³⁰ Napló, 1917. december 1.

³¹ Uo. 1917. október 6.

³² Zalka a hadifogolyok lélektanának vizsgálatánál igyekezett a kívül álló szemüvegén át nézni a jelenségeket.

³³ Zalka itt nem a saját véleményét adja, hanem azokét, akiknek szemével néz, ezért hangsúlyozza: „ez az ő felfedezésük”.

³⁴ Napló, 1917. december 17.

³⁵ Uo. 1917. december 19.

³⁶ A Nemzetközi Vöröskereszt útján a Monarchia minden egyes hadifogoly tisztnek 50 rubel havi apanaszt biztosított.

kidobott szemetei fölöslegei annak, amely megkívánta tőlük addig, hogy szakadásig dolgozzanak és megkívánta volna tőlük, hogy meghaljanak érte. Ők haragszanak ránk... Ha beszélünk velük, tüntetőleg, fitymálva elfordulnak... Hja, de igazuk van, de helyesen cselekszenek, — de tőlünk tanulták — Tőlünk? Tőlem nem!

De mindenesetre érzem magamat azok közé valónak, akiknek a szőrét viselem...

— És jól esik nekem, amikor undorral elfordul tőlem a közlegény — elfordul és az arcán az izom se mozdul — beszél mással.

Vasárnap van — énekelnek a templomban — a pap beszél és egy csoport a fogát vicсорítja.³⁷

A naptár 1917 december végét mutatja, és Zalka még mindig várt, a békét várta, hogy hazamehessen ahhoz a kislányhoz, akitől gondolatai nem tudtak elszakadni. És közben tovább figyelte — most önmagát:

„Figyelem magam. Érdekel minden momentuma énemnek... Látom az önkéntelen cselekvések soraközását, amelyek ellen mit sem tudok tenni. A szimpátiát és haragot, a mosolyt és könnyet.

...Panaszkodtam. Az ólom lábom jövő Béke, posta és — pillanat felett panaszkodtam. És az idő röpiültét sirattam itt, idegenült kedéllyel, vacogó foggal — ifjúságát vesztett ószinte világom álom zavartalanságát sirattam.

És a napok reménye minden este megcsal, mert mi balga örömmel és kitartással mindent magunktól bízza reméljük a szabadulást.

Minden nap ezernyi gúnnyal távozik, és ha egy-egy pillanatban beszámolunk magunknak elmúltáról, mi sem marad belőle egy pár száradó könnycseppnél, amelyet valaki emléken szívünk titkos csendünkben.

... És itt tél van... Fehér, fehér tél. Szabad szelek szárnyalnak a szibirják pusztákon végig és mintha ők nevetnének azon, hogy előttük jajgat a föld... Hideg és mégis lélekgyújtó szelek szállnak Keletről³⁸... Pirosra szívják az arcot és lelket. Vig nótájukban van valami mámor...

*És én megrendült fájo álmodozással merengek el a szelek szaván, amelyek büszkén és harchirdetően napsugarakkal rohannak.*³⁹ (kiemelés tőlem — Gy. J.)

Ezek a szavak Zalka szavai és kétségbe vonhatatlanul bizonyítják 1917-es tevékenységét.⁴⁰

Zalka életében az 1918-as esztendő sem hozott döntő fordulatot: tovább éli életét a tiszt lakoszoba boxában, miközben rémhírek verik fel nyugalmát.

„Rémhírekről fogok beszélni, melyek éppen olyan közönséges jelenségek itt, mint a poloska — vagy az ehetetlen ebéd. A rémhír, amely nem is olyan rém. Amely mindig optimista, mindig szép, amely mindig megkötötte a békét és már útba is indította a szomszéd lágereket és holnap reggel 8-kor pontosan mi is indulunk.”⁴¹

³⁷ Napló, 1917. december 23.

³⁸ Ezek a szavak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom allegorikus kifejezései, Zalka ezt a forradalmat látva „megrendül, fájo álmodozással mereng el...” Tehát fejlődésében még nem jutott odáig, hogy a forradalomban részt is vegyen.

³⁹ Napló, 1918. január 22.

⁴⁰ E naplórészek arról gyöznek meg, hogy módosítani kell Illés Bélának és az ő állításait átvevő írók és történészek megállapításait. Tehát: Zalka Máté az 1917–18-as években még nem vett részt a forradalomban. Híbas a Magyar Irodalmi Lexikon III. kötetének 580. oldalán levő megállapítása is, miszerint Zalka 1917–18-ban Krasznójarszban vörösgárdista lett volna. Zalka az 1918-as esztendő utolsó napján érkezett a Krasznójarszki hadifogolytáborba. Ugyszintén módosítani kell Illés Bélának azt az állítását is, hogy Zalka „... nagyon sokat tanult fogsága alatt egy fiatal tartalékos tisztól, aki állandóan kijárt a legénység közé előadásokat tartani... E fiatal tiszt, Rákosi Mátyás volt” — Rákozi és Zalka fogságuk idején nem találkoztak, ebben az időben még nem is ismerték egymást. Rákosi pedig nem vett részt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban — ő az elsők között hazajött.

⁴¹ Napló, 1918. január 24.

Rettenetes gyötrelmek között vár és vár. Várja a hazamenetel lehetőségét és ugyanakkor némán szemléli az egyszerű „hadifogoly Jánosokat”, és — szinte teljesen meglepődötten — így kiált fel:

„Hej — nagyon sokat tanultak (már mint a bakák) szeretett muszka kollégájuktól a tovaristól.”⁴²

Már-már úgy tűnik, hogy oda áll ő is a forradalom mellé, sőt nemcsak mellé, hanem — mint tanult ember — az élére áll az egyszerű foglyoknak, amikor megtorpan.

„Havas fehérben sikong a tavasz,
A tűnő tél pazar uralma dől.
És hiába sírnak már a hideg fuvallatok
A nap visszanevet kelet felől.

Én is hiába remélek reménytelenséget,
Megyek a múltba, kezdem elől —
Lelkemre rákiált a tegnapi büne —
A halál kacag rám nyugat felől.

És lehet, hogy én megyek elől —
De rám int az élet Eger felől.”⁴³

Megtorpanásának tehát Eger, Klein Regina, akibe még mindig rajongásig szerelmes, és 1918. április 14-i hazatérési lehetőség volt az oka.

Délután öt órakor harminc tiszt⁴⁴ két legény — azaz tisztiszolga — kíséretében bevagonírozták azzal a céllal, hogy hivatalosan és legálisan hazautazzon.

Zalka Habarovszkban egy ismerős vöröskatonával, Váczy Péterrel találkozott, aki örömmel újságolta a régi ismerősnek:

„Az életben az a nagyszerű, amikor az ember önmaga disztíngválhat fellette és továbbfolyásáról.” Zalka erre nem tudott mit felelni — csak a naplójába írta a következőket:

„És nekem vívódásom van a lelkem érzéseivel, de érzéseim mind, mind ti-felétek hajlítanak, amit bennetek rejlő álmaim felétek csalnak. — *Megyek és az elveim zsenge testére lépek az önzés szöges bakancsával.*”⁴⁵ (Kiemelés tőlem — Gy. J.)

A hadifoglyokat szállító vonat 1918. április 16-án gördült ki a habarovszki pályaudvarról. A vagon ablakaiból az utasok egyik fele előre, a másik fele pedig csak hátra tudott kinézni. Zalka szellemesen jegyzi fel naplójában: „Az egyik a múltba néz, a másik a jövőbe.”⁴⁶

Az utazás ötödik napján Zalka hazaszálló gondolatait sötét felhők árnyékolták be:

„Megyünk haza. Mély és megható érvek, amelyek feléd vonzanak. Megyünk. Megyünk haza, ahol minket két hét szabadság vár. Ha szabadság? — aztán a halál. A meghalhatás.

A szembe jövő vonatvezető azt mondja: Nem mentek haza! Belétek lő-

⁴² Uo. 1918. február 5.

⁴³ MTA Kézirattár. Ms. 4796/87. Versesfüzetének 50. oldalán, Krasznaja-Rjécska, 1918. március 26-án

⁴⁴ MTA Kézirattár. Ms. 4796/89. Napló, 1918. április 17.

⁴⁵ Uo. 1918. április 14. — Zalka érezte, tudta, hol lenne a helye, de a szerelme utáni epedés, a honvágy akadályozta a helyes út kiválasztásában. Zalka maga is elismeri naplójában, hogy ebben az időben még nem fog fegyvert a forradalom oldalán és ezt tisztában ki-fejezi, mint Zalka, szinte nem is lehet: „Megyek” — mármint haza, a forradalmat ott hagyja, hátat fordít mindennek. Ezt világosan ki is mondja!

⁴⁶ Napló, 1918. április 16.

nek.⁴⁷ Megdöglötök. Imperialista kutyák! És mi elszomorodott szívvel akarjuk a jövőnket megsejteni.

Mások szerint Irkutszkban ki fognak szállítani bennünket. ... Remegve gondolunk Irkutszkra, a Bajkálra, a holnapra, mely durván kirévet... csak haza... haza!"⁴⁸

1918. április 23. Csita.

A szerelvény lassan elhagyta Csitát és haladt a Bajkál felé. Idő volt bőven, így jegyzett és jegyzett. Ezek a naplóvallomások hűen tükrözik Zalkának a forradalommal szimpatizáló, önmagával viaskodó gondolatait.

„Rablás, fosztogatás. Furcsa fogolyexisztenciák, plenni uralom⁴⁹ és 80 versztre kalandos emberek játszanak fehér szín alatt guerilla háborút a háborúért. Azt mondom: ellenfelfordulás van. Pedig világfutásnak lehetne nevezni. A csehek keletnek, a plennik nyugatnak. A vörösgárdista orosz munkás (?)⁵⁰ fegyverére támaszkodva várja az ellenforradalmat.

És mindez a háború.

Most remegnek csak az emberek arra a gondolatra, hogy Omszknál ki kell szállni. Mi lesz? Ki tudja? És a vörösgárdista magyar miért degradálja a volt tisztjét? Mi ez a nagy játékban? Fonák elégtétel vevés?"⁵¹

Szerelvényük Irkutszknál három napot állt — egy mellékvágányra kitolva. „Magyar és német vörösgárdisták állítják sorba a tiszteket”⁵² és Zalka is azon izgult, drukkolt, hogy csak tovább mehessen. Ő is ott állt a sorban és nagyot sóhajtott, amikor kimondták a szót: Megyünk.

Április 29. — Kanszk. „Itt vagyunk az állomáson. Minden hír a leszállás és a földbarakk mellett szól. A városban magyar vendéglő és vörös gárda van. Szigorú fiúk — mondja egy német tiszt.”⁵³

Április 30 — Krasznojarszk; Május 3 — Novo-Nyikolajevszk; Május 4 — Tatárszkaja.

A hadifoglyokat Novo-Nyikolajevszkben furcsa kép fogadta: az állomáson magyar vörösgárdista menetszázad állt. „Szedik a distinktiót”⁵⁴ a tisztekről.”⁵⁵

És ez a kép önkéntelenül is arra kényszerítette, hogy számadást végezzen magával. Ennek során Zalka beismerte, hogy az elvek és a szerelem közti harcban az elvek alul maradtak:

„Nekem csatám volt az elveimmel
És te voltál az én fegyverem
Nem volt az harc, csak néma tusa
Hatalmas, síró gyötirelem.

⁴⁷ Általában az internacionalista vörösgárdisták, a volt hadifoglyok mindent elkövettek, hogy a tisztek ne menjenek haza, ezért remegett Zalka és tisztársai is, hogy lezavarják őket a vonatról és nem folytathatják útjukat.

⁴⁸ Napló, 1918. április 17.

⁴⁹ A transzszibériai vasútvonal mentén szinte valamennyi nagyobb városban hadifoglyokból lett vörösgárdisták tartották fenn a rendet. Ezért beszél Zalka naplójában „plenni” (fogoly) uralomról.

⁵⁰ A vörösgárdista orosz munkás szó után a kérdőjel azt akarja kifejezni, hogy nem is annyira csak orosz volt az a vörösgárda, hanem jócskán voltak ott hadifoglyok is, elsősorban magyarok.

⁵¹ Napló, 1918. április 24.

⁵² Uo. 1918. április 26.

⁵³ Uo. 1918. április 29. — Kanszban csak mint útutazó ment keresztül, az ismertett módon. Azt, amit többen leírtak — Illés Bélát forrásként tekintve; „1918. elején Kanszk városában a hadifoglyok körzeti konferenciáján, Zalka lelkes beszédében hívja fel a hadifogly forradalmárokat arra, hogy fegyverrel álljanak az orosz proletáriátus forradalma mellé.” (HK. 1956. 2. sz. 126. o.) — Zalka saját kezével írt naplója cáfolja!

⁵⁴ Szedik a distinktiót = szedik a rangjelzéseket, már mint a tisztekről.

⁵⁵ Napló, 1918. május 3.

Az elvek sírva zokogtak fel bennem
A tragédiák, mint ólmos ostorok
verték bennem az igazságot sírva,
Hisz itt az óra, miért gondolkodok!

És azt mondtam: te vagy — és: holnap — ígértem.
En érted a mától vakon kitértem.”⁵⁶

Május 4 — Tatárszkaja; Május 5 — Petropavlovsk. Majd május 7: átlépték az Uralt és elhagyták Azsíát. Május 8-án megérkeztek Szamarába. Itt három napot vesztegeltek. E közben szereztek tudomást arról, hogy nincs tovább: a Monarchia nem fogadja a hadifoglyokat — félnek a hazatérők forradalmasító hatásától.

Zalka keserű szívvel jegyezte be naplójába:

„Az állam nem engedi magához polgárait. A hazának nem kell a fia! A hon megtagadja a fészket, a testvér elfordul egymástól.”⁵⁷

Minden összeomlott benne. Haza nem mehetett. Eddig csatázott az elveivel — mi lesz ezután? És csak ennyit jegyzett fel:

„Képtelen vagyok belegendolni magamat egy élet-plánba.”⁵⁸

Május 17 — Cseljabinszk, majd Omszk. Itt Ligeti Károlyék lapját, a „Forradalom” című újságot olvasta — és az eseményeket letargikusan, megtörve, kispolgári szemlélettel értékelte:

„... a játék elvadul és elveszti a tömeg felett minden erkölcsi bázisát és felelősségét. Úgy tűnik, hogy a revolúciót nem előzte meg elég evolúció.

Nem így akartuk — nem így álmodtuk. Mi szebben és emberibben óhajtottuk ezt.”⁵⁹

Május 22-én Csulimszkaja vasútállomásnál zajlott le az első összeütközésük az ellenforradalmárokhöz átállt cseh légionáriusokkal. Így számol be a történetekről:

„30 cseh becsukja a kupékat, mert karambol történt. Egy német legény egy csehet nyakon vágott... ordítás... veszekedés... Valakit a szomszéd vagonban ütnek.” És most, amikor hallja a verést és a kiabálást, látja, hogy fegyver nélkül is meg lehet halni, szinte önkritikával, hogy a vörösgárdán kívül van, megjegyzi: „Jó kis dolog fegyver nélkül.”⁶⁰

1918 május végére, azaz 25-ére vége szakadt a 38 napos nagy világméretű utazásának. Novo-Nyikolájevsknél (ma Novo-Szibirszk) bevonultak a hadifoglytáborba. Naplójában pedig ez áll:

„Harmincnyolc napi utazás után meglehetősen hasonlítva a szózat soraihoz: megfogyva bár — de törve is — minden reményünk híján, egy kevés apátiával az élet iránt, de megalkuvásra való predesztináltsággal, a hadifogoly filozófálás, sorsba való megnyugvás vigasztalásával — ... egy kilométer dimenziójú” táborba érkeztek.⁶¹

„Ma reggel a csehek elfoglalták a városban az uralmat és 60 vörösgárdista halottat számol az ütközet. Hatvan (jó részt magyar) halott közül csak kettőt láttam, — de ez elég élénk magyarázat volt ahhoz, hogy tisztába jöjjenek érzéseimmel az eset felett... Mélyen elszomorító és kétségbeejtőek egész érzéseim.”⁶²

⁵⁶ MTA Kézirattár. Ms. 4796 87. Füzetének 52. oldalán, 1918. május 4-i keltezéssel.

⁵⁷ Napló, 24. o. 1918. május 7.

⁵⁸ Uo. 1918. május 14.

⁵⁹ Uo. 1918. május 21.

⁶⁰ Uo. 1918. május 22.

⁶¹ Uo. 1918. május 25.

⁶² Uo.

Majd néhány nap múlva, mint aki belátja, hogy eddig nem helyesen járt el, amikor az „önzés szöges bakancsaival” taposta elveit — a bibliai megtért ifjú szegyenérzetével írja naplójába:

„... és lassan megint felétek fordulok, rongyos sorstársaim...”⁶³

1918. december 30-án egy nagyobb fogolycsoportot útnak indítottak a közeli krsznojarszki táborba. Közte volt Zalka Máté hadifogoly is. Krasznójarszsk jelentősen befolyásolta életét, mert ugyanis végső soron itt lett Frankl Bélából Zalka Máté, a Vörös Hadsereg katonája — de addig is még jó néhány hónapnak kellett elmúlnia.⁶⁴

Amikor Zalka a krasznójarszki fogolytáborba megérkezett, ott már egy aktív forradalmi csoport — marxista kör — működött Dukesz Artur⁶⁵ vezetésével. Az ő irányítása alatt álló kollektíva jó irányba terelte Zalka fejlődését. Ebben a táborban két kézírásos folyóiratot „adtak ki”. Az egyik a Jenyiszei című sajtótermék társadalmi és politikai jellegű elméleti lap. Szerkesztői: Dukesz Artúr, Ludvig Kálmán, Forgách Dezső és Dornbusch Richárd. Olvasótáborra pedig a hadifoglyok szűk, megbízható rétege, akárciknek ugyanis nem adták oda. A másik, az Ember,⁶⁶ ellentétben az elméleti folyóirattal, az egész tábor lakóihoz szóló, szépirodalmi jellegű harcos újság. Szerkesztői: Dornbusch Richárd, Sugár Béla, Bányai Kornél, Pogonyi Antal és mások. Zalkát e folyóirat munkájába vonták be, és ez a forradalmi kollektíva nevelte, formálta tudatát, mindaddig, amíg be nem következett a „krasznojarszki véres augusztus elseje.”⁶⁷

Ezen a napon „bolsevik agitáció és bolsevik titkos szervezetben való részvétel” címén Forgách Dezsőt, Dukesz Arturt, Pap Jánost, Pável Györgyöt, Ludvig Kálmánt, Molnár Lajost, Krasovszky Albint és Gáspár Albertet az ellenforradalmárok statáriális bírósága — a fogolytábor árkában — kivégezte.⁶⁸

A vérengzés után Zalka és a marxista kör többi, életben maradt tagja minden lehetőséget megragadtak, hogy a tábort elhagyják, mivel nem érzik biztonságban életüket. Zalka Máté erdei munkára ment,⁶⁹ ahol — a személyi jellegű irataiból következőleg — körülbelül három hónapot dolgozott.

Ettől az időtől kezdve Zalka életútja egyenesen vezet előre. 1919 novemberének első napjaiban mintegy százfőnyi magyar hadifoglyot vezetett a partizánok táborába,⁷⁰ ahol Scsetyinkin és Kravcsenko partizánhadsere-

⁶³ Uo. 1918. május 31.

⁶⁴ Uo. 1918. december 30 és 31.

⁶⁵ Dukesz Artur tartalékos zászlós Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen Jogi Karán szerzett diplomát, alapító tagja volt a Galilei Körnek. Hadifogoly évelt Krasznójarszskban töltötte és egyik vezetője lett a tábor forradalmi, marxista csoportjának. 1918 májusában amikor az ellenforradalmi rezsim jutott hatalomra Szibériában, bebörtönözték. Néhány hónap múlva kiszabadult, visszakerült a hadifogolytáborba, hol 1919. augusztus 1-ig, életének az ellenforradalmárok által történő kioltásáig teljesítette forradalmi küldetését.

⁶⁶ Módosítanunk kell azt a megállapítást is (HK. 1955. 2. sz. 125. o. — Harsányi János tanulmányában), hogy Zalka 1917-ben „a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén” ... „az Ember egyik szerkesztője” volt. Zalka ugyanis csak 1918. december 31-én érkezik Krasznójarszskba. Ezután 1919-ben kapcsolódik be az Ember szerkesztésébe, amelyik a Jenyiszej című folyóirattal együtt csak 1919 januárjában jelenik meg először.

⁶⁷ 1919. július 30-ról 31-re virradóra a Krasznójarszskban állomásozó 31. szibériai lövészezred legénysége fellázad az ellenforradalmi rendszer ellen. A gyengén és előrelátás nélkül szervezett lázadást a Kolcsakhoz hű kozákok néhány óra alatt vérbefojtják. A katonaváros templomának falánál több száz orosz katonát — a lázadásban való részvételért — kivégeznek. Másnap, augusztus 1-én a statáriális bíróság a hadifogolytáborba teszi át székhelyét és a hadifoglyok forradalmi vezetőire veti rá magát.

⁶⁸ Vörös Újság (Omszk), 1921. augusztus 1.

⁶⁹ Pogonyi Antal és más résztvevők egybehangzó visszaemlékezései szerint.

⁷⁰ K. I. Szili — 1919 április óta az SZK(b)P. tagja — 1931. május 14-én egy hitelesített igazolást ad Zalkának arról, hogy a fenti partizánvekenységről és a krasznójarszki ezredben betöltött szerepéről tudomása van. Az igazolás hitelesített másolata az MTA Kézirattárában, Ms. 4805/3. sz. a Zalka Máté személyi iratanyagainak gyűjteményében található. Hasonló igazolást ad 1931. május 10-én Varga István, a krasznójarszki ezred volt parancsnoka, kinek 1920-tól van párttagsága elismerve. A Varga István-féle igazolás eredeti példánya a fenti szám alatt található

gében — saját otrjádja élén — a jenyiszejszki kormányzóság területén harcolt.⁷¹ az ellenforradalom ellen.

Krasznojarszk felszabadítása után, amikor a reguláris Vörös Hadsereg alakulatai bevonultak a városba, partizáncsapata élén Zalka is győztesen tért vissz. Ebben az időben már nincs kétsége afelett, hogy mit tegyen, már nem vívódott önmagával és nem volt ideje a napló vezetésére sem. Az egri emlékek pedig lassan elhalványodtak a mindennapi harc hevében, míg egyszer a feledés homályába merültek, hogy újabb szerelemnek adjanak helyet.

Kanyargós és göröngyös utat tett meg, amíg idáig eljutott.

4. sz. ábra. Zalka Máté 1920 tavaszán mint a krasznojarszki internacionalista ezred 1. zászlóaljának parancsnoka

1920 februárjában az 5. hadsereg parancsnoksága elrendelte a III. Internacionáléről elnevezett nemzetközi hadosztály felállítását. A hadosztály 1. ezrede Krasznojarszkban alakult meg, parancsnoka egy Dima nevű osztrák főhadnagy lett. Zalka mint századparancsnok került az ezredhez, saját partizánjaival együtt. Mikor Dimát leváltották, az egyik zászlóaljparancsnokot — Varga István volt főhadnagyot — az ezred parancsnokává nevezték ki. A Varga-féle zászlóaljat pedig Zalka vette át.

1920 április első napjaiban az I. internacionalista ezred azt a feladatot kapta, hogy a Kolcsaktól visszavett állami aranytartalékot Acsinszkban ve-

⁷¹ Zalka személyi iratai között egy 1930. december 25-i dátummal ellátott „regisztrációnnaja kartocska” kérdőíve szerint Zalka partizántevékenységének a színhelye: a Jenyiszejszki Kormányzóság területe (Krasznojarszktól északra.).

gye át a 262. krasznoufimszki ezred 3. zászlóaljától és kísérje Moszkvába. Az átvétel 1920. április 12-én történt meg. Útközben egy újabb parancs érkezett, amelynek értelmében Kazányba vitték, ahol korábban őrizték.⁷²

Zalka az ezreddel együtt néhány hónapig — a tartalék hadsereg állományában — még Kazányban tartózkodik. Kazány nevezetes hely maradt számára — itt vették fel a bolsevik párt tagjainak a sorába.⁷³

1920 nyarán Kazányból jövet rövid ideig Moszkvában a magyar vörös parancsnokképző tanfolyamon tanároskodott. Utána Ukrajnába került, a Vrangel elleni arcvonalra, majd a Krimbe, a híres perekopi harcokban mint a 46. hadosztály kötelékébe tartozó internacionalista ezred parancsnoka vesz részt.⁷⁴

Vrangel a Krim-félszigetet tartotta megszállva és innen indította támadásait a Donyec-medence ellen. Vrangel csapatait a francia és más kapitalista országok tőkésai támogatták és a legkorszerűbb fegyverekkel látták el. A Krim-félszigetet elzáró perekopi erődítményeket a katonai szakértők pedig bevehetetlennek tartották. Az itteni sikerekben része volt Zalkának és internacionalistáinak is.⁷⁵

Zalka a Vrangel elleni harcokban körülbelül négy hónapig vett részt.⁷⁶ Vrangel seregeinek szétzúzása után Zalka Máté még tizenegy hónapon át forgatta a fegyvert, harcolt Ukrajnában a banditizmus ellen, túlnyomó részt Mahno ellen.

Zalka Máté, amint megtalálta a helyes utat, ettől kezdve az internacionalizmus eszméje egész életén végig kísérte, életét ez táplálta. Ő, aki a szibériai és távol-keleti hadifogolytáborokból indult el, a Szovjetunió polgárháborújában vált internacionalistává, a szovjet Vörös Hadsereg internacionalista katonája, parancsnoka lett. Harcolt a szibériai Tajga végtelen térségein, a Jenyiszejnél, majd Ukrajna mezőin, a Fekete- és az Azovi-tenger partjainál Perekop alatt. Küzdött minden rendű és rangú ellenforradalmár ellen, a különböző bandita csapatok — a szovjethatalom ellenségei ellen.

Az internacionalizmus eszméjéről írásaiban is a legszebben, a legmelegebben nyilatkozott

„...Internacionalisták vagyunk, de a szülőföld mindig úgy él szívünkben, mint az első szerelem. Ha nem szereted a hazát, ahol születted, a földet, amely táplált, az eget, a falvakat, a szülőházat — úgy igazában meg sem ért-

⁷² A. Kladt—V. Kondratyev: Bil o „Zolotom esalone” (A volt „aranyvonatról”) Moszkva, Goszpolitizdat, 1962. — Az „aranyvonat” történetét a hazai irodalomban részben Harsányi János, a Zalkáról szóló tanulmányában, másrészt a szovjet irodalomban Kladt és Kondratyev teljes mértékben tisztázta. Ennek ellenére 1962-ben a Népszabadság hasábjain Balázs József ismét felújította a korábbi „arany-legendát”. A Zalka-hagyaték alapos tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy Irkutzk és Cseremhovo körzetében semmilyen módon nem vett részt az aranyak Kolcsaktól való visszaszerzésében. Minden ezzel kapcsolatos írás akár történetészekről, akár szépiroktól származik — véleményem szerint — merő kitalálás. E kérdés elbírálásánál figyelmre méltó magának Zalkának a felelete egy kérdőíven (1923. február 12.), ahol a polgárháborús tevékenységét sorolja fel. Itt Zalka csak annyit mond, hogy az I. internacionalista ezredben, mint zászlóaljparancsnok, az ezreddel részt vett az aranyak Kazányba való kísérésében. Nem tételezhető fel, hogy Zalka egy hivatalos pártokmányon ilyen jelentős tényt elhallgatott volna.

⁷³ MTA Kézirattár. Ms. 4804. Zalka Máté SZK(b)P tagságára vonatkozó ügyiratok gyűjteménye. Pártregisztráló kérdőív 1923. február 12.

⁷⁴ Uo. — A pártregisztráló kérdőíven Zalka saját kezűleg írta le, hogy ezredparancsnok volt a „Vrangel-fronton.” Ezzel ellentétben korabeli okmányokon úgy szerepel, hogy a 46. lövészadosztály 136. brigád, 408. ezredében a 9. századnak volt parancsnoka, majd később a brigádparancsnok adjutánsává nevezték ki. (Lásd PI. Archivum 271/3—8 jelzetű, 1920. november 28. keltezésű okmányt, valamint Kladt és Kondratyev szovjet történészek „Bratya po oruzsiju” című könyvét, továbbá a „Bojevoja szodruzsensztvo” című dokumentumkötet Zalkára vonatkozó részét.

⁷⁵ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Zalka hivatalos párt- és állami okmányain (nyilvántartási kartonokon és egyéb kérdőíveken) sehol nem tünteti fel, hogy a lengyel arcvonalon is harcolt volna. Mindenütt csak a „Vrangel-front” szerepel. Ugyanakkor a Kazányban eltöltött idő és a „Vrangel-front” közötti időben sem fér el Zalka szerepeltetése a lengyel pánok elleni harcban.

⁷⁶ Pártregisztráló kérdőív, 1923. február 12.

heted az internacionalizmust és a más népekhez fűződő kapcsolatokat. Enélkül az internacionalizmus csak üres szó.”

Zalka szívében a szülőháza és a Szovjetunió szeretete teljesen egybeforrott. Ez az egybeforrottság megmutatkozott a békés építőmunka éveiben is.

A Vörös Hadseregtől 1921-ben vált meg, ekkor kapta meg az akkori idők legnagyobb szovjet kitüntetését, a Vörös Zászló Érdemrendet.⁷⁷ Közben családot alapított, Moszkvába költözött, és a Cseka⁷⁸ állományába került. Előbb a Közlekedési Népbiztosság 10/12 számú házának a parancsnoka, majd a CSEKA instruktora lett egészen 1922 végéig.

Az 1923—24 éveket a Külügyi Népbiztosság szolgálatában töltötte, mint diplomáciai futár.⁷⁹ Bejárta a Távol-Keletet és Észak-Európát. A diplomáciai szolgálat után a Forradalmi Színház igazgatója, majd 1928-tól 1930-ig az SZK/b/P Központi Bizottságának agitprop. osztályán instruktor. E minőségben — a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában — a Szovjetunió különböző területein segített a kolhozok szervezésében. A munka során mindig arra gondolt — írásai tanúskodnak róla —, hogyan végzi majd ezt a munkát otthon, Magyarországon. Szülőföldjére gondolt, az általa oly jól ismert szegényparasztokra, akiknek jövőjét a felszabadult szocialista mezőgazdaságban látta.

Az 1930—32-es években a Szovjet Írószövetség katonai szekciójának a titkára. 1933-tól — Spanyolországba menetelég — függetlenített „irodalmi munkás.”⁸⁰

Zalka a polgárháború befejezése után is — miután megvált a hadseregtől — igen sokat foglalkozott a hadtudománnyal. Megértette és mindig azt hangsúlyozta, hogy a kapitalista környezetben mindig készen kell lenni arra, hogy fegyverrel is visszaverjük az ellenséget. A hadsereg és a katonai élet iránti nagy szeretetét mutatja az is, hogy szinte valamennyi elbeszélése a katonaletről szól. Legjobb hősei katonák, a proletáriátus ügyének hű védelmezői, amilyen maga Zalka is volt életében.

Regényciklusának, trilógiájának tárgyául is a katonai témát választotta. Sajnos ennek csak az első kötete készült el, „Doberdo” címen, amelyben a magyar katonát ábrázolja az első világháborúban. Trilógiájának második része, „A bolygók visszatérnek”.⁸¹ Zalka ezen nagyon sokat dolgozott. A magyar munkást és parasztot mutatja be a hadifogságban és a polgárháború éveiben. E kötetben az internacionalista vöröskatonának állít örök emléket.

Regényciklusának tervezett utolsó része a „Hazatérés” lett volna. Erre Zalka mindig azt mondta: „Ezt először megcsináljuk... aztán majd megírom.”

Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1936 nyárutóján elindult Spanyolországba, hogy az oly sokat szenvedett spanyol nép segítségére legyen.

Zalka Máté 1936. október 15-én hagyta el Moszkvát és október 26-án Franciaországban keresztül érkezett Spanyolországba — mint Lukács Pál tábor-

⁷⁷ Kitüntetések száma: 3601. MTA Kézirattár. Ms. 4805.4. Pártregisztráló kérdőív 1926 évből.

⁷⁸ Uo. — Itt kell rámutatni arra: mindazok, akik annak az álláspontnak adtak hangot, hogy Zalka Törökországban Kemál pasa hadseregében Kemény László ezredes néven harcolt volna, tévednek és állításukat minden történelmi dokumentum nélkül teszik. 1936-ban, mielőtt Spanyolországba ment volna, amikor a pártregisztráló úrlapon fel kellett sorolni az összes katonai és polgári tevékenységét, valamennyi munkahelyet és munkaviszonyt, Zalka éppúgy nem ír egy betűt sem a „törökországi dolgairól”, mint ahogy nem tesz említést arról sem, hogy részese lett volna az arany közvetlen visszaszerzésében. Az a tény, hogy a hivatalos pártokmányokon ezekről egy szó sincs, azt bizonyítja és erősíti, hogy mindez csak legenda.

⁷⁹ MTA Kézirattár. Ms. 4805.4. Párt-regisztráló kérdőív 1936 évből.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ „A bolygók visszatérnek” című befejezetlen regénye 70. születésnapja alkalmából 1966-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában.

nok. Útközben — 1936. október 16-án — Leningrádból levelet írt feleségének:

„... Nem új vizsgák elé megyek. A már járt utat kell megismételnem. És nem érzek nyugtalanságot az »ismeretlen előtt«. Azzal a nagy meggyőződéssel utazom, hogy hasznos leszek és ez esetről esetre büszkévé tesz és erőse, szilárdá, harcképessé acélozza lelkemet!”⁸²

Néhány napra Spanyolországba való érkezése után kinevezték az akkor alakulóban lévő XII. nemzetközi brigád parancsnokává. Brigádja ekkor francia, olasz és német önkéntesek zászlóaljaiból, magyarokból és még sok más nemzetiségű harcosokból állt. A zászlóaljnak Thälmann és Garibaldi nevet viselték.

Katonáit nagyon szerette és becsülte. Egyik levelében a következőket írta: „... már több mint egy hónapja parancsnoka vagyok a brigádnak, amelynek állományában tizenegy nemzet fiai harcolnak. Hivatalos nyelv — a francia. Kezdetben, amíg munkaképes embereket nem gyűjtöttünk össze, pokolian nehezen ment a munka, most azonban a törzskarom teljes és a munka úgy megy, mint a karikacsapás. A brigád a világ minden részéből idejött önkéntesekből áll. Elszánt és magasrendű eszmeiséggel átitatott emberek ezek. Nem sajnálják magukat, életüket.”⁸³

Zalka — azaz Lukács Pál tábornok — 1936. november 10-én indult el brigádja élén a hadszíntérre. Az indulás előtt a zászlóaljnak felsorakoztak az albacetei kaszárnya udvarán, ahol parancsnokuk rövid beszédet mondott. Zalka sohasem szívelte a hosszú szónoklatot. Szeretett röviden, világosan beszélni. Most is így tett.

5. sz. ábra. Zalka Máté — Lukács Pál tábornok — a XII. nemzetközi brigád parancsnoka katonái között. Tőle jobbra a bolgár Kozovszkij, mögötte Cséby Lajos

Ott állt a nyitott erkélyen katonái előtt — amely spanyol szokás szerint végighúzódtott az egész második emeleten — és németül néhány szót szőtt. Elmondta, hogy megalakult a második nemzetközi brigád, amely az alakuló köztársasági hadseregben a XII. nemzetközi brigád nevet kapta. Majd azt a reményét fejezte ki, hogy az önkéntesek meg fognak felelni a beléjük helyezett bizalomnak és a dicső neveket — Thälmann és Garibaldi neveit viselő zászlóaljak mindenütt dicsőséget fognak hozni a zászlaikra.

Majd harsogva így folytatta:

„Eltársak! Az októberi forradalom nyelvén szólok Önökhöz...”⁸⁴

S ebben a pillanatban mintha szél zúgott volna végig a sorokon, mindenki megremegett. — S akik életben maradtak, sohasem felejtik el Zalkának az ott elhangzott beszédét; A Nagy Októberi Szocialista Forradalomra hivatkozva lelkesítette és buzdította a spanyol polgárháború internacionalistáit.

A spanyolországi antifasiszta harcok során Lukács tábornok neve három dátummal forr össze. E három dátum mint a nagy antifasiszta harcos műve vésődik be a kortársak emlékezetébe, s ugyanakkor a történelem lapjaira.

1936 november	— MADRID
1937 február	— JARAMA
1937 március	— GUADALAJARA

1936 novembere — szörnyű napok voltak, úgy tűnt, hogy minden elvesztett. Az ellenséges hadosztályok, amelyeket a német és olasz fasiszták korszerű haditechnikával szereltek fel, száguldó iramban törtek Madrid felé.

Ekkor Madrid védelmi bizottsága, mely a népfront képviselőiből alakult, fegyverbe szólította a spanyol főváros népét.

A Spanyol Kommunista Párt javaslatára új munkásszászlóaljakat állítottak fel. De mindez még nem volt elegendő a szilárd védelem megszervezésére. E sebtében megalakult, ifjú harci erőknek a korszerű háborúban helytálló gerincre volt szükségük.

Ebben az időben kezdett kibontakozni a nemzetközi munkásszolidaritás hatalmas méretű mozgalma, ekkor érkezett Madridba az első, XI. nemzetközi brigád. A fasiszták éppen az egyetemi városrészhez érkeztek. A brigád azonnal harcba lépett. Kis erő volt ez — nem több másfélezer embernél.

Ezekben a napokban volt alakulófélben a második nemzetközi brigád. Ruhájuk, fegyvereik alig volt. Kiképzésüket a brigádparancsnok — Lukács Pál tábornok vezette.

Madrid sürgette az újabb segítséget, nem indokolatlanul, hiszen életről vagy halálról volt szó. Zalka Máté ekkor olyat cselekedett, amelyre csak forradalmár képes. Vállalta, hogy 24 óra alatt felöltözteti, felfegyverzi és útnak indítja brigádját. És Zalka tartotta is a szavát. A brigád — Zalka Máté és politikai megbízottja, Luigi Longo vezetésével — nagy lelkesedéssel elindult a szorongatott főváros védelmére.

A brigád hihetetlenül nehéz körülmények között először Madridtól délre, Cerro de los Angeles-nél támadt, majd Madridtól nyugatra elterülő mezőségen, a Casa de Campo-nál, új lendületet biztosítva ezzel a szorongatott főváros védelmének.

Zalka vezetése mellett a XII. nemzetközi brigád három hónapon át hősiességet vitt ki részét Madrid közvetlen védelméből.

1937 februárját írták, amikor a jaramai ütközet, rendkívül véres össze-

⁸² MTA Kézirattár. Ms. 4805/20. Zalka levele oroszul. Ugyanez magyarul: Válogatott elbeszélései című kötet 329. o.

⁸³ Válogatott elbeszélései, 332. o.

⁸⁴ Alekszej Eiszner (Zalka segédtestje volt): Írók a nemzetközi brigádokban. Inostrannaja Lityeratura, 1957. 6. sz. 343–349. o.

csapások, majd egy hónapi kemény küzdelem után a köztársaságiak győzelmével véget ért.

A harc során a katonák életüket nem kímélve harcoltak. Ebben a küzdelemben mindenütt ott volt a brigád parancsnoka — Zalka Máté. Mindent személyesen ellenőrzött és a legnehezebb percekben is lelkesítette, buzdította katonáit.

A küzdelem elszántságát mi sem mutatja jobban, mint azok az óriási veszteségek, amelyek mindkét reszről megmutatkoztak. A köztársasági csapatok győzelme döntő jelentőségű volt. A fasiszták ugyanis nemcsak a főváros falainál szenvedtek vereséget, hanem a nyílt csatamezőn is. Ebben nem kis szerepük volt a nemzetközieseknek, köztük elsősorban Zalka Máténak.

1937 március. A fasiszta lázadók és intervenciósök a jaramai kudarc után úgy határoztak, hogy az olasz expedíciós hadtest által észak felől, Guadalajarán keresztül veszik birtokba Madridot.

A fasiszták hatalmas erőfőlényvel indították meg támadásukat — győzelem mégis a köztársaságiaké lett. Ebben a diadalban nagy része volt Zalka Máténak. Amikor az olasz fasiszta csapatok átvágták Guadalajarán az arconalat, Zalka személyes bátorságának és katonai rátermettségének volt köszönhető, hogy brigádja utolsó csepp erejét is megfeszítve, megállította a fasiszták dühödt rohamát.

Zalka Máté élete utolsó napjaiban azon fáradozott, hogy a Spanyolországban harcoló magyar önkéntes századot a különböző brigádokban harcoló magyarokkal feltöltve zászlóaljja szervezze át. Zalka ezt a nagy feladatot is, mint annyi mást, sikerrel hajtotta végre.

Brigádja egységfront, népfrent-brigád volt: szocialisták, kommunisták, anarchisták — a legkülönbözőbb pártállásúak testvéri egységben, a legnagyobb fegyelemben harcoltak.

A mi erőnk antifasiszta népfrentünk szilárdságában rejlik — hangoztatta Zalka Máté — katonai erőnk alapja: politikai egységünk.”

1937 tavaszán a nemzetközi brigádokat átszervezték, oly módon, hogy létrehozták belőlük a 35. és a 45. hadosztályt. A 45. hadosztály parancsnoka Lukács Pál tábornok lett.

1937 május elsején ebben a minőségben szemlélte meg csapatait. Egy tüzes vérű lovon, oroszul üdvözölte az internacionalistákat:

„Kedves elvtársak! Üdvözlöm önöket május elseje alkalmából. Ennek a nemzetközi ünnepnek a jelszava: Világ proletárjai egyesüljete! és senkinek a világon nincs úgy joga örülni és büszkélkedni, mint Önöknek, a nemzetközi brigád harcosainak, mert Önök a május elsejei jelszó valódi megtestesítői...”

És olyan hurrá volt a válasz, amelyet csak tiszta szívvel, igaz lelkesedésből lehet kiáltani.

Majd gyorsan peregték a napok. A 45. hadosztályt Huesca térségében vették be. Zalka hadvezéri alkossággal készült a támadásra. Mindent személyesen ellenőrzött, irányított. Egy nappal a roham megindítása előtt parancsnoki felderítést végzett törzskarával. Amikor az egyik ellenőrzési pontról a másik felé haladt — fasiszta gránát csapódott a gépkocsija elé.

Eszméletlen állapotban vitték a kórházba. Az orvosok minden tőlük telhetőt megtettek, de segíteni már nem tudtak.⁸⁵ Népünk hú fia 1937. június 11-én hősi halált halt.

⁸⁵ A Magyar Irodalmi Lexikon III. kötetének 581. oldalán ez áll: „... az aragoni fronton, a terueli csatában halt hősi halált”. — Az Új Magyar Lexikon 6. kötetének 756. oldalán: „... a terueli csatában Huescánál halt hősi halált”. — Mindkét lexikonban a fenti megállapítások helytelenek és földrajzilag hibásak. Teruel és Huesca közti távolság légvonalban 220 km. A terueli csatának (1938. január) semmi köze sincs a huescaihoz (1937. június).

Egy egészségügyi autó Lukács Pál tábornok holttestét Valenciába vitte. Kiséretként követte egy autóbusz, a zászlóaljok lobogóival és díszőrséggel, amelynek zöme a magyar alegység harcosaiból került ki.

Sötét este volt. A tengerparti kisváros szélső házait elérte a halottas kocsi. A város bejáratánál gyászzalagos milicista állította meg a menetet. Amikor az őr tovább engedte a gépkocsit, puskájával jelző lövést adott le. A lövés pillanatában az elsötétített város kivilágosodott. Az ablakok sarkig nyitva álltak, az erkélyről szőnyegek lógtak és az emberek sűrű sorfala közt lépésben haladt a nagy halottat szállító gépkocsi. Az emberek virágcsokrokat szórtak a gépkocsi elé, mindenfelé vörös-sárga-lila köztársasági lobogó lenggett, hosszú fekete szalagokkal, s közben a zenekar a gyászinduló dallamait játszotta:

„Szerettétek a népet és meghaltatok . . .”

Majd a városka terén, ahová már nem hallatszott el a zenekar hangja, néhány dobos szívemarkolóan verte a dobot és a tömegben az asszonyok és lányok úgy sírtak, mintha fiúkat, férjüket vagy testvérüket temetnék.

Lukács Pál tábornokot, a nemzetközi brigád nagyszerű parancsnokát, Valenciában óriási tömeg kísérte utolsó útjára. Ravatalánál ott álltak díszőrséget a kormány tagjai, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő vezetői, írók, közéleti férfiak és a magyar zászlóalj küldöttei.

A sírnál — mielőtt a koporsót a temető falába befalazták, amely ma névtelenül áll a valenciai temetőben⁸⁶ — Luigi Longo, a nemzetközi brigádok főkommisszárja búcsúztatta. Szavai ma is időt állóak:

„A háború vak szerencséje a spanyol néphadsereg egyik legjobb tábornokát ragadta el sorainkból. Egyik legtehetségesebb parancsnokunktól, elvtársunktól, barátunktól fosztott meg bennünket. Azonban miénk maradt az, amit ő tanított, megmaradtak számunkra az ő iskolájában, az ő példáján nevelkedett remek katonai káderek, megmaradtak számunkra vitéz csapatai, amelyekben tovább él Lukács tábornok harci elszántságának és hősiességének nemes öröksége.”

És mi is „meghajtjuk zászlainkat — de a mi eltávozott hősünk nevében azonnal fel is emeljük . . . hogy ismét harcba vigyük azokat . . .

az egész haladó emberiség jövőjének védelmében.”⁸⁷

ЕНЕ ДЪБЕРКЕИ:

MATE ZALKA O SEBE

Р е з ю м с

Mate Zalka — генерал испанской освободительной борьбы Пал Лукач — записал своё имя с мечом и пером в историю венгерского и международного рабочего движения.

В 1916-ом году он двадцатилетним молодым человеком попал в плен в России. В конце 1919-го года он начал свой революционный путь пропагандистом сибирских

⁸⁶ 1938 november első napjaiban — a nemzetközi önkéntesek kivonása után — a magyar önkéntesek egy csoportja felkeresi Zalka Máté sírját, hogy mielőtt elhagyják Spanyolországot, búcsút vegyenek szeretett tábornokuktól. Ezek az elvtársak, mivel előre vetette árnyékát az összeomlás, a temető falába épített kriptáról eltávolítják a felírást.

⁸⁷ Luigi Longo (Gallo), Mundo Obrero, 1937. július 5.

лагерей для военнопленных. Позже он стал солдатом — интернационалистом, потом командиром в Советской Красной Армии. Он воевал на бесконечных просторах сибирской тайги, у Енисея, на полях Украины, у берегов Чёрного и Азовского морей, под Перекопом. Он боролся против контрреволюционеров всех мастей, за советскую власть.

В освобождённой Венгрии за 20 лет появилось о нём много биографий, очерков и статей. Целый ряд историков и писателей вспоминали о нём. К сожалению в биографических работах о Мате Залка получили место и такие мотивы, которые со временем становились легендой и которые не соответствуют действительности. Эти небольшие, а иногда даже большие, неточности и ошибки затуманили настоящий жизненный путь Залка — хотя Мате Залка и так, без легенд является героем нашего народа, выдающимся революционером.

Литературное наследие Мате Залка — его дневник с 1915 по 1919 гг., личные документы и т. д. — семейство Залка, проживающее в Москве, подарило в начале 1965 года Венгерской Академии Наук. Это наследие находится в Отделе рукописей Библиотеки Венгерской Академии Наук, и даётся в распоряжение исследователей.

В настоящей статье использованы эти выше названные материалы. В статье говорит сам Залка. Он говорит о своих чувствах и мыслях. По приведённым цитатам становится ясным, что в результате какой внутренней борьбы стал он коммунистом. Таким образом сам Мате Залка исправляет те неточности и искажения, которые раньше были написаны о нём.

JENŐ GYÖRKEI:

MÁTÉ ZALKA ÜBER SICH SELBST

Resümee

Máté Zalka, — der General Pál Lukács des spanisches Freiheitskrieges, — hat seinen Namen mit Feder und Schwert in die Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung eingeschrieben.

Als zwanzigjähriger Junge fiel er 1916 in Gefangenschaft und kam so nach Russland. Ende 1919, als Propagandist der sibirischen Gefangenenlager, begann er seinen Weg als Revolutionär, später wurde er Soldat, dann Kommandant in der internationalistischen Abteilung der Sowjet-Roten Armee. Er kämpfte in der endlosen Tajga Sibiriens dann auf den Steppen der Ukraine, an den Ufern des Schwarzen- und Asovischen Meeres, unter Perekop. Er kämpfte um die Sowjetmacht gegen Konterrevolutionäre jeder Art.

Während der zwanzig Jahren des befreiten Ungars erschienen mehrere biographische Werke, Studien und Artikel über seine Person. Eine Reihe von Historiker und Schriftsteller widmeten seinem Gedenken Opfer. Leider „mischten sich“ in die mit Zalkas Biographie befassende Werke und wurden mit der Zeit zur Legende Motive, die nicht auf Tatsachen beruhen. Die kleine und grössere Unpünktlichkeiten und Irrtümer verbergen Zalkas wirklichen Lebensweg, — obwohl Máté Zalka auch ohne Legenden ein Held unseres Volkes, ein vorzüglicher Revolutionär war.

Máté Zalkas schriftstellerisches Erbe, — darunter sein Tagebuch von 1915 bis Ende 1919 geschrieben, — hat die in Moskau lebende Familie Zalka anfang 1965 der Ungarischen Akademie der Wissenschaft geschenkt. Dieses Erbe steht den Forschern in der Manuskriptensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaft zur Verfügung und wurde auch zu dieser Studie verwendet. In der Studie spricht Zalka selbst, spricht über seine Empfindungen, Gedanken und gibt uns in Form von Zitaten eine Bekenennung, unter welchem inneren Ringen er Kommunist wurde. In dieser Form korrigiert Zalka selbst die früher über ihn geschriebenen Irrtümer und Unpünktlichkeiten.